

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th April, 2025

ESHITISH QOBILIYATI ZAIF, PSIXIK RIVOJLANISHIDA KECHIKISHI BO'LGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI PSIXOLOGIK- PEDAGOGIK O'RGANISH

Xatamova Madina Komilovna

Nizomiy nomidagi TDPU

Maxsus Pedagogika va inklyuziv ta'lim fakulteti

Surdopraktika yo'nalishi 3- kurs 304 - guruh talabasi

Annotatsiya:

Maqolada eshitish qobiliyati zaif va kar bolalarning psixik rivojlanishida kechikishi bo'lgan bolalarni psixologik-pedagogik o'rganish natijalari keltirilgan, ularning ijtimoiy, kognitiv va nutqiy rivojlanishining o'ziga xosligi, bolalar faoliyatining turli turlarini shakllantirish xususiyatlari ko'rsatilgan.

Kalit so'z: Psixik rivojlanish diagnostikasi, emotsional-irodaviy soha, kattalar bilan o'zaro munosabat, kognitiv faoliyat.

KIRISH

Eshitish qobiliyati zaif bolalar orasida eshitish qobiliyatining buzilishi boshqa birlamchi buzilishlar bilan birga uchraydigan bolalar orasida psixik rivojlanishda birlamchi kechikishi (PRK) bo'lgan bolalar guruhi eng ko'p sonni tashkil qiladi. Turli manbalarga ko'ra, eshitish qobiliyati buzilgan shaxslar populyatsiyasida ular 25-30% gacha tashkil qiladi. PRK bo'lgan bolalar o'tgan asrning 70-yillarida amalga oshirilgan klinik-psixologik-pedagogik tadqiqotlar jarayonida yaxshi o'zlashtirmaydigan kar va zaif eshituvchi o'quvchilar guruhidan ajratib olingan (G.P. Bertin, N.Yu. Donskaya, L.S. Tamoshyunene, L.I. Tigranova, T.V. Rozanova, N.V. Yashkova). Mualliflar ta'kidlashicha, ko'p hollarda bolalarda miya-organik genezisning psixik rivojlanishida kechikish kuzatiladi, bu esa emotsional-irodaviy sohaning yetuk emasligi, diqqatning ixtiyoriylik darajasining pastligi va boshqa kognitiv jarayonlarda namoyon bo'ladi [1], Eshitish qobiliyati buzilgan, PRK bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda asteno-nevrotik simptomlar qayd etilgan,

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th April, 2025

charchashning oshishi, beqarorlik va faol diqqatning tez charchashi, harakatlanish bezovtaligi kuzatiladi [5].

Chet ellik mutaxassislar maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy moslashuvida, diqqat tanqisligi, past ish qobiliyati tufayli maktabda o'qishda sezilarli qiyinchiliklar mavjudligini ta'kidlashadi, bu esa miyaning zaif ifodalangan organik shikastlanishlari bilan bog'liq

Kar va zaif eshituvchi bolalarda PRKni tashxislash muammosi "psixik rivojlanishda kechikish" tashxisini noqonuniy kengaytirish bilan bog'liq bo'lib, bu guruhga turli somatik, nevrologik va ruhiy kasalliklari bo'lgan bolalar kiritiladi [1]. Eshitish qobiliyati buzilgan maktabgacha yoshdagi bolalarda PRKni tashxislash nafaqat ko'pincha erta serebral-organik yetishmovchilikning qoldiq belgilari bilan bog'liq bo'lgan birlamchi xarakterdagi buzilishlar mavjudligi sababli, balki pedagogik qarovsizlik, ixtisoslashgan surdopedagogik yordamning yo'qligi yoki kech boshlanishi bilan bog'liq bo'lgan rivojlanishda ikkilamchi orqada qolishning kuchayishi bilan ham bog'liq [2].

ASOSIY QISM

Ushbu maqolada Psixologik, tibbiy-pedagogik komissiya (PTPK) xulosalariga ko'ra psixik rivojlanishda kechikishi bo'lgan eshitish qobiliyati buzilgan bolalar uchun maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyalanuvchilarining ko'p yillik psixologik va pedagogik o'rganish natijalari keltirilgan. Tadqiqotda kichik maktabgacha yoshdagi (3,1 yoshdan 5 yoshgacha) 15 nafar bola va katta maktabgacha yoshdagi (5 yoshdan 7,8 yoshgacha) 27 nafar bola ishtirok etdi. Tadqiqotga qo'shimcha og'ishlari bo'lmagan xuddi shuncha kar va zaif eshituvchi maktabgacha yoshdagi bolalar ham jalb qilindi.

Tadqiqotning maqsadi kar va zaif eshituvchi maktabgacha yoshdagi bolalarni psixik rivojlanishida kechikishi bilan bog'liq kompleks psixologik-pedagogik o'rganish bo'lib, uning natijalari qo'shimcha rivojlanish nuqsonlarisiz eshitish qobiliyati buzilgan bolalar bilan taqqoslash rejasida ularning psixik rivojlanish manzaralarini taqdim etishga imkon beradi.

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th April, 2025

Psixologik-pedagogik tekshiruv o'tkazilishidan oldin anamnestik ma'lumotlar, klinik va neyrofiziologik tadqiqotlar natijalari, PMPK xulosalari, maktabgacha ta'lim muassasalarida va oilada bolalarni tarbiyalash va o'qitish sharoitlari tahlil qilindi.

PRK bilan og'rigan kar va zaif eshituvchi maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishi nevrologik alomatlar bilan murakkablashdi: subkompensatsiya bosqichidagi gipertenziya-gidrosefal sindromi, kompensatsiyalangan gidrosefaliya, minimal miya disfunktsiyasi (MMD), markaziy asab tizimining qoldiq-organik shikastlanishi, konvulsiv sindrom va boshqalar.

Kompleks buzilishlari bo'lgan bolalarni psixologik-pedagogik o'rganish asosida yotgan asosiy g'oya o'qitish qobiliyatini (L.S. Vigotskiy) tashxislash bo'lib, u har bir bolaning rivojlanishi va o'qishdagi potentsial imkoniyatlarini aniqlash sifatida tushuniladi.

Bolalarni psixologik-pedagogik o'rganish maktabgacha yoshdagi bolaning rivojlanishining asosiy yo'nalishlari bo'yicha olib borildi va quyidagilarni tavsiflashga imkon berdi: ijtimoiy rivojlanish; bolalar faoliyatining turli turlarining holati (ob'ekt-o'yin, tasviriy, konstruktiv); jismoniy rivojlanish; kognitiv rivojlanish; nutq holati. Rivojlanishning har bir yo'nalishi bo'yicha bolaning rivojlanishini ushbu yo'nalish bo'yicha to'liqroq tavsiflashga imkon beradigan ko'rsatkichlar aniqlandi.

Tadqiqot usullari sifatida bolalarning erkin faoliyatda va mashg'ulotlarda kuzatish, o'qituvchilar va ota-onalarni so'roq qilish, har bir yoshdagi bolalar uchun maxsus vazifalar to'plami ishlab chiqildi [2]. Barcha topshiriqlar avval bola tomonidan mustaqil bajarish uchun taklif qilindi. Qiyinchiliklar yuzaga kelgan taqdirda yordamning tartibga solingan turlari taklif qilindi: takroriy og'zaki-imo-ishorali ko'rsatma; xatoga ishora qilish, vazifani qisman bajarishni ko'rsatish, vazifani kattalar tomonidan bola bilan birga bajarish. Bunday yondashuv bolaning potentsial imkoniyatlarini, "yaqin rivojlanish zonasini" aniqlashga imkon berdi.

Psixologik-pedagogik tekshiruv natijasida PRK bo'lgan bolalarda qo'shimcha nuqsonlarsiz eshitish qobiliyati buzilgan maktabgacha yoshdagi bolalarga nisbatan turli yo'nalishlar bo'yicha orqada qolish aniqlandi.

Pedagogik tajriba o'tkazish va kuzatish jarayonida PRK bilan kasallangan kar va zaif eshituvchi maktabgacha yoshdagi bolalarning maktabgacha ta'lim muassasalarida bo'lishining barcha bosqichlarida ijtimoiy rivojlanishda doimiy orqada qolish

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th April, 2025

saqlanib qolishi aniqlandi: tengdoshlar va kattalar bilan o'zaro munosabatlarni shakllantirish, maishiy hayotda va mashg'ulotlarda adekvat ijtimoiy xulq-atvor ko'nikmalari, bu bolalarning ijtimoiy moslashuviga, maktabda o'qishga tayyorligiga salbiy ta'sir qiladi.

Kattalar bilan o'zaro munosabatda ham o'ziga xos xususiyatlar bor edi: PRK bo'lgan kichik maktabgacha yoshdagi bolalar kamdan-kam hollarda muloqot tashabbuskorlari bo'lishdi, aloqani qo'llab-quvvatlashga intilishmadi, ammo ko'p hollarda kattalarning talablariga moslashdilar, ularni bajarishga harakat qilishdi. Ba'zi bolalar kattalarning yordamiga yuqori ehtiyoj sezishdi: ular undan uzoqlashishmadi, qo'lini, kiyimini ushlab turishga harakat qilishdi. Ularning ko'pchiligida kattalarning munosabatiga yuqori yo'naltirilganlik qayd etildi: ular uning harakatlarini diqqat bilan kuzatishdi, kattalar ularning harakatlarini ma'qullamaguncha, vazifani bajarishni boshlashmadi. Barcha bolalar maqtovga ijobiy munosabat bildirishdi, mimika va imo-ishoralar bilan zavq bildirishdi. Ko'pgina hollarda muvaffaqiyatsizlikka, vazifani bajarmaslikka bolalar munosabat bildirishmadi.

PRK bo'lgan bolalarning emotsional-irodaviy sohasining xususiyatlari mashg'ulotlarda tengdoshlari va kattalar bilan o'zaro ta'sirida eng to'liq namoyon bo'ldi. Mashg'ulotlarda bolalar va kattalar bilan o'zaro ta'sir qilish bolaning ijtimoiy rivojlanishining muhim ko'rsatkichidir [4]. Mashg'ulotlarda PRK bo'lgan bolalarda tormozlanish, xulq-atvorning ixtiyoriylik darajasining pastligi, o'qituvchilar va tengdoshlar bilan o'zaro ta'sir qilishda qiyinchiliklar qayd etildi. Barcha bolalarda ish qobiliyatining pastligi, charchashning oshishi aniqlandi, buning natijasida taqdim etilayotgan topshiriqlarga qisqa muddatli e'tibor qaratildi, ularning harakatlari kattalar tomonidan doimiy nazorat qilinishi kerak edi, bu esa mashg'ulotlarning tezligi va borishini buzdi. Mashg'ulotlarda PRK bo'lgan tarbiyalanuvchilarning xulq-atvori yoshga mos xulq-atvorni namoyish etgan, o'qituvchining talablariga yo'naltirilgan eshitish qobiliyati buzilgan boshqa bolalarning xatti-harakatlaridan farq qildi.

Kognitiv faoliyatni tahlil qilish PRK bo'lgan bolalarning ko'pchiligida narsalar va o'yinchoqlar bilan harakat qilishga, didaktik o'yinlar jarayonida kattalar bilan hamkorlik qilishga qiziqish borligidan dalolat beradi, noadekvat harakatlar yo'q edi.

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th April, 2025

PRK bilan kasallangan kichik maktabgacha yoshdagi bolalarning sezgi rivojlanishida qo'shimcha buzilishlarsiz eshitish qobiliyati buzilgan tengdoshlaridan orqada qolish aniqlandi. Ular narsalar sonini 3-4 gacha cheklashda bitta xususiyat (rang, shakl, hajm) bo'yicha munosabatlarni o'rnatishlari mumkin edi, shu bilan birga ularning tengdoshlari 6-8 ta narsadan tanlashda munosabatni o'rnatishdi, ikkita xususiyatni, masalan, rang va shaklni hisobga olgan holda differentsiatsiyani amalga oshirishlari mumkin edi. Ikki guruh bola o'rtasida harakatlarni bajarish usullarida eng katta farqlar kuzatildi: qoida tariqasida, PRK bilan kasallangan bolalar shakllar qutisini to'ldirishda, matrashkani yig'ishda, kesilgan rasmni yig'ishda sinov usuli bilan harakat qilishdi, shu bilan birga ularning tengdoshlari sinab ko'rishdan, amaliy sinab ko'rishni ob'ektlarning xususiyatlariga vizual yo'naltirish bilan birlashtirishdan foydalanishdi.

Topshiriqni bajarish namunasini ko'rsatgandan so'ng, ular xatoni unga ishora qilganda tuzatishlari mumkin edi.

XULOSA

Uzoq muddatli kompleks psixologik-pedagogik o'rganish natijasida PRK bilan kasallangan, eshitish qobiliyati buzilgan bolalarning qo'shimcha buzilishlarsiz kar va zaif eshituvchi tengdoshlaridan rivojlanishning turli yo'nalishlari bo'yicha orqada qolishi aniqlandi. Bu orqada qolish kichik maktabgacha yoshda sezilarliroq, katta maktabgacha yoshga kelib, ba'zi ko'rsatkichlar bo'yicha bu bolalar PRK bo'lmagan maktabgacha yoshdagi bolalarga yaqinlashadilar. Maktabgacha muassasalarda bo'lishining barcha bosqichlarida PRK bilan kasallangan maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy rivojlanishda doimiy orqada qolish saqlanib qoladi: tengdoshlar va kattalar bilan o'zaro munosabatlarni shakllantirish, maishiy hayotda va mashg'ulotlarda adekvat xulq-atvor ko'nikmalari, bu bolalarning munosabatlariga salbiy ta'sir qiladi.

Ularning ijtimoiy moslashuviga, maktabda o'qishga tayyorligiga salbiy ta'sir qiladi. Ba'zi kognitiv jarayonlar (idrok, ko'rgazmali tafakkur, obrazli xotira) muvaffaqiyatliroq rivojlanadi. Eshitish qobiliyati buzilgan va PRK bilan kasallangan bolalar guruhi va ularning eshitish qobiliyati buzilgan, ammo PRK bo'lmagan

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th April, 2025

tengdoshlari o'rtasida eng muhim farqlar nutq rivojlanishi, ba'zi o'quv ko'nikmalari va qobiliyatlarining (o'qish, yozish) shakllanganligida aniqlanadi.

Tadqiqot natijalari eshitish qobiliyati buzilgan maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash va o'qitish dasturlariga bolalar va kattalar bilan muloqot va o'zaro ta'sir ko'nikmalarini rivojlantirishga, ijtimoiy xulq-atvor normalarini, ijtimoiy-maishiy yo'naltirilganlikni egallashga, atrof-muhitdagi ijtimoiy voqelik haqidagi tasavvurlarni kengaytirishga qaratilgan bo'limni kiritish zarurligidan dalolat beradi. Shunisi aniqki, PRK bilan kasallangan kar va zaif eshituvchi maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash va o'qitish samaradorligini oshirish uchun surdopedagog, tarbiyachi, pedagog-psixologning yaqin hamkorligini nazarda tutuvchi bolalar rivojlanishining barcha yo'nalishlarini rivojlantirish va boyitishga qaratilgan tarbiya va o'qitishning individual dasturlarini ishlab chiqish zarur.

ADABIYOTLAR

1. Bertin, G. P. Murakkab nuqsonli kar bolalarning klinik tavsifi / G. P. Bertin // Defektologiya. - 1998 - №6. - S. 9-17.
2. Golovchits, L. A. Rivojlanishda kompleks buzilishlar mavjud bo'lganda eshitish qobiliyati zaif maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash va o'qitish tizimi: avtoref. dis. ... ped. fanlari doktori / L. A. Golovchits. - M., 2007 yil.
3. Golovchits, L. A. Kompleks rivojlanish buzilishlari mavjud bo'lgan eshitish qobiliyati zaif maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik-pedagogik xususiyatlari / L. A. Golovchits // Defektologiya. - 2008. - №1. - S. 27-33.
4. Tarbiyachining kundaligi: maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishi / tahr. O. M. Dyachenko, T. V. Lavrent'evoy. - M., 2000 yil.
5. Murakkab nuqsonli kar bolalarni klinik-psixologik tadqiq qilish: Ilmiy ishlar to'plami / tahr. M. S. Pevzner, T. V. Rozanovoy. - M., 1980 yil.
6. Matveev, V. F. Ko'rish va eshitish nuqsonlarida ruhiy buzilishlar / V. F. Matveev. - M., 1987 yil.
7. Rozanova, T. V. Murakkab nuqsonli kar bolalarni psixologik-pedagogik o'rganish usullari / T. V. Rozanova // Defektologiya. - 1992. - №2-3. - S. 5-11.

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th April, 2025

8. Rozanova, T. V. Katta maktabgacha yoshdagi kar bolalarning kognitiv faoliyatining xususiyatlari / T. V. Rozanova // Defektologiya. - 1997. - №4. - S. 56-67.
9. Smirnova, E. O. Maktabgacha yoshdagi bolalarning shaxslararo munosabatlari. Diagnostika, muammolar, tuzatish / E. O. Smirnova, V. M. Xolmogorova. - M., 2003 yil.
10. Fishman, M. N. Eshitish qobiliyati buzilgan va nutqiy muloqotni shakllantirishda qiyinchiliklarga duch kelgan bolalarning miyasining funktsional holati / M. N. Fishman. - M., 2004 yil.
11. Kelly, D. Kar yoki eshitish qobiliyati zaif bolalarda diqqat etishmasligi buzilish muammosi / [D. Kelly et al.] // American Annals of the Deaf. - 1993. - Jild. 138. - №4. - R. 343-348.
12. Meadow, K. Boshqa nogironligi bo'lgan va bo'lmagan kar va eshituvchi maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy moslashuvi / K. Meadow // Erta bolalik maxsus ta'limidagi mavzular. - 1984. - P. 89-107.
13. Moores, D. F. Education the Deaf: Psychology, Principles and Practices / D. F. Moores. - Boston, 1987 yil.